

УДК 343.236.4

В. А. Динту

СПВІДНОШЕННЯ ОБСТАНОВКИ ЗЛОЧИНУ І СПОСОБУ ЗЛОЧИНУ

Вчинення кожного злочину супроводжується певним комплексом реалій дійсності, котрі безпосередньо або опосередковано впливають на всі етапи реалізації злочинного діяння. Саме обстановка злочину, як комплексна категорія, що включає до свого складу ряд взаємопов'язаних елементів, дозволяє формувати цілісне сприйняття сукупності умов, в котрих відбувався злочин.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики, що надасть можливість на більш глибокому рівні пізнати як саму систему криміналістичної характеристики, так і внутрішню складову її елементів.

Значний внесок в розробку криміналістичної характеристики зробили багато вчених, серед яких Р. С. Белкін, В. А. Образцов, М. П. Яблоков, В. Ф. Єрмолович, Г. А. Густов, В. В. Тищенко та інші.

На основі опрацьованої наукової літератури можна зробити висновок, що в криміналістичній науці існує два підходи до розуміння обстановки злочину.

У вузькому сенсі — це обстановка місця події (злочину), що виступає як сукупність об'єктів матеріального світу, яка відображає інформацію відносно скоєного злочину. Але слід відмітити, що такий підхід звужує можливості вивчення досліджуваного питання, оскільки приймає за вихідну величину тільки відображені в об'єктивній реальності матеріальні складові події вчинення злочину і лишає поза увагою значимі елементи, які є невід'ємною частиною структури обстановки вчинення злочину.

Слід говорити про те що вузький підхід до розуміння обстановки злочину був характерним для раннього періоду криміналістики, коли обстановка злочину ототожнювалась з поняттям місця злочину. Так в підручнику того періоду вказувалось, що ціллю всякого огляду місця злочину є всебічне вивчення його обстановки для з'ясування по виявленім предметам та слідам події, що сталась, обставин, при яких воно відбулося, та ознак, що встановлюють особу злочинця [1, 61].

Ототожнення понять «місце злочину» і «обстановка злочину» призводить до звужування змісту останнього і, як наслідок, некоректного сприйняття його сутності. Слід говорити про те, що обстановка злочину більш ширше поняття ніж місце злочину, оскільки обстановка злочину — це не тільки сукупність об'єктів матеріального світу, в яких міститься відображення події злочину, але і інформація відносно умов, в яких готувався злочин, зовнішніх факторів, що сприяли або перешкоджали події злочину, обставин, при яких проходив процес приховування злочину. Р. С. Белкін дотримувався точки зору, в якій обстановка події чи злочину — це конкретна життєва ситуація. Вона включає, крім матеріальної обстановки місця події, різні обставини, що сприяють чи

перешкоджають діям цих учасників, хронологічну характеристику події, психологічні відносини, що виникають між учасниками події і т.п. [2, 139–140].

Таким чином, можна говорити про те, що місце злочину можна розглядати як невід’ємний елемент структури обстановки злочину.

Обстановку злочину А. Н. Васільєв і М. П. Яблоков розуміють як систему різного роду об’єктів, що взаємодіють між собою, об’єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічні зв’язки між ними та інші обставини об’єктивної реальності, що склалися (незалежно або по волі учасників) в момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення, що проявляються в різного роду слідах, що дають змогу будувати висновки про особливості цієї системи та змісту злочину [3, 125].

На відміну від М. П. Яблокова і А. Н. Васильєва, Д. А. Турчин стверджує, що матеріальне середовище — це тільки матеріальні утворення (сліди), що мають відношення до злочину, та заперечує необхідність включення до поняття і змісту обстановки вчинення злочину соціальних аспектів, наприклад особливостей поведінки непрямих учасників події [4, 24].

На думку В. І. Куликова, під обстановкою вчинення злочину слід розуміти як обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочину систему, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи, що оточують злочинця, та навмисно обраної, пристосованої їм середі, в якій вичиняється злочинне діяння, і спливаючих на формування усіх його структурних елементів, що детермінує характер поведінки співучасників злочину, а також обумовлюючи методичку розслідування [5, 45].

Для вивчення місця і значення обстановки злочину в системі криміналістичної характеристики злочину доцільно буде дослідити взаємозв’язки, які утворюються між дефініцією, яка вивчається, та іншими структурними елементами характеристики, зокрема способом злочину.

Згідно з концепцією Н. А. Селіванова всі елементи криміналістичної характеристики злочину як системи з’єднуються між собою закономірними зв’язками, в одних випадках — однозначними (динамічними), в інших — вірогідними (статичними) [6, 56]. При цьому якщо наявність певного елемента закономірно передбачає наявність визначеного іншого елемента, а не його імовірність, тобто категорично заключає про його існування то зв’язок між ними є однозначним. При умові, що зв’язок між елементами проявляється не завжди, а лише в деяких випадках з більшим або меншим ступенем вірогідності, то такий зв’язок можна розцінити, як вірогіднісний.

В рамках даного дослідження доцільним буде прослідити наявний зв’язок між такими її елементами, як обстановка злочину і спосіб злочину.

У формуванні способу, яким здійснюється злочинне діяння, певну роль відіграють об’єктивні чинники.

Об’єктивним чинником можна назвати обстановку злочину, що являє собою сукупність явищ дійсності, які безпосередньо або опосередковано впливають

на вчинення злочину. Слід погодитися з позицією В. К. Гавло, який поняття «обстановка злочину» визначає як особливості зв'язку суб'єкта злочину з тим середовищем, в якому готується, здійснюється і приховується злочин [7, 146]. Розглядаючи обстановку в такій площині, стає більш очевидним її вплив на сам злочин, досліджуваний в якості поведінкового акту.

Слід зазначити, що обстановка злочину в певній мірі впливає на вибір способу злочину, оскільки фактори, які сприяють чи ускладнюють вчинення злочину, обумовлюють поведінку злочинця під час підготовки, вчинення та приховання злочину. Існує декілька варіантів ставлення злочинця до умов зовнішнього середовища. Характер цих відносин значною мірою зумовлює зміст здійснюваних злочинцем дій. На практиці це виявляється в таких особливостях:

1) суб'єкт правильно і повно сприймає і оцінює об'єктивну обстановку і будує свої дії згідно з поставленою метою, враховуючи всі чинники, що складають її зміст;

2) суб'єкт правильно і повно сприймає й оцінює об'єктивну обстановку, використовує всі чинники, що сприяють досягненню поставленої мети, але внаслідок самовпевненості або інших причин нехтує її окремими несприятливими чинниками, не враховує їх у своїх діях;

3) суб'єкт унаслідок неухважності, недбалості, недостатності знань, хвороби, через стан наркотичного або алкогольного сп'яніння, недостатнього розвитку органів чуття і т.п. невірно і не повністю усвідомлює об'єктивну обстановку, спотворено її сприймає або помиляється в оцінці значення її чинників;

4) суб'єкт може діяти, свідомо нехтуючи чинниками об'єктивної обстановки, не докладаючи зусиль для використання у вибраному способі дій сприятливих чинників, не вживаючи заходів до того, щоб пристосуватися до несприятливих умов або подолати їх [8, 65].

Проводячи аналогію з способом приховування злочину, Р. С. Белкін, зазначає, що на детермінацію способу приховування злочину впливають ті ж фактори, що визначають спосіб вчинення злочину, а саме, перш за все, об'єктивна обстановка вчинення злочину, що включає фактори, що характеризують місце і час вчинення дій, що розуміються переважно з соціальних, побутових, виробничих та інших позицій; якість та властивості матеріальних об'єктів на місці приховування злочину; метеорологічні умови і час приховування [9, 774].

Говорячи про фактори, які впливають на вибір способу злочину, слід відзначити їх подвійний характер. З одного боку, це зовнішні прояви дійсності, тобто обстановка злочину, з іншого боку — це внутрішнє переконання та прийняття рішення напряму залежать від вмінь та навичок, а також рис характеру, освіти, віку, фізичних та фізіологічних особливостей особи, психічного стану. Особа планує вчинення злочину та його приховання, вибираючи знаряддя та засоби, діє на місці події виходячи від досвіду, який вона отримала на протязі життя. Також немаловажним є навичка виконання відповідної дії, що зумовлена характерною особливістю особи, тобто — звичка. Вона виникає в будь-яких сферах діяльності і захоплює всі сторони життя. Навички та звички

утворюються під впливом ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів, акумулюючи в собі чимало психічних, фізичних та анатомічних особливостей людини, а також умов їх утворення. Певною мірою навички та звички дозволяють передбачити пов'язані з ними наступні дії зловмисника [10, 11].

Особа, яка планує вчинення злочину, обирає знаряддя і засоби, діє на місці події виходячи з наявних у неї навичок. Особа використовує звичні для неї форми поведінки й засоби, оскільки так вона почувається більш впевнено, знаючи, що ці дії є знайомими і більш за все успішними. Такі навички здобуваються у процесі професійної, побутової діяльності особи, під час занять різноманітними захопленнями та формуються протягом тривалого часу [11, 202–203]. На думку М. В. Дальшина, навички особи характеризуються такими властивостями, як індивідуальність, відносна стійкість, варіативність, здатність до матеріальної фіксації [12, 209].

Однак слід зазначити, що можливість застосування навичок та вмінь значною мірою залежить від об'єктивних умов навколишнього середовища, в якому вчиняється або приховується злочин. Ще на етапі приготування до злочину особа вивчає ймовірну обстановку злочину і можливості реалізації в ній своїх індивідуальних навичок та вмінь. При наявності несприятливих умов обстановки злочину особа може чи взагалі відмовитись від реалізації злочинного задуму, чи залежно від волевої активності або пасивності, злочинець буде своїми діями намагатись змінити вірогідну обстановку злочину або пристосовуватись до пропонованих умов. Таким чином, обстановка злочину безпосередньо впливає не тільки на вибір способу злочину, але і рішення відносно вчинення злочину або відмови від його реалізації. Можна говорити про те, що обстановка злочину здійснює вплив на особу злочинця, оскільки надає можливість проявити його практичні навички, вміння та звички. Рішення відносно вибору способу злочину приймається на підставі аналітичної діяльності злочинця, який порівнює наявні в його арсеналі вміння з тими умовами, якими йому доведеться зіткнутися при реалізації злочинного задуму та в процесі приховування результатів злочинного діяння.

Слід додати, що обстановка злочину впливає на вибір способу злочину і при злочинах з необережності або з раптово викликаним наміром. Опинившись в незнайомій обстановці, при реалізації дій, які не були результатом реалізації заздалегідь продуманого плану, злочинець на інтуїтивному рівні буде вибирати знайомі йому моделі поведінки. Тобто здійснюючи контакт з навколишнім середовищем за допомогою наявних навичок та звичок, які були сформовані на протязі значного періоду часу шляхом багаторазового успішного застосування. І тільки ті навички і вміння, котрі самою особою визнаються найбільш дієвими, будуть застосовуватись нею несвідомо, на рівні умовних рефлексів, у критичній ситуації.

Слід зазначити, що вплив обстановки злочину на спосіб злочину прослідковується і на стадії вчинення злочину, незалежно від наявності чи відсутності злочинного умислу. Якщо злочинець потрапляє в обстановку злочину, яка відрізняється від прогнозованої, в залежності від реалій дійсності, саме в мо-

мент реалізації злочинного задуму він може змінити спосіб злочину. За умови відсутності стадії приготування до злочину, вибір способу злочину значною мірою залежить від обстановки злочину, оскільки вона дає змогу зорієнтуватися у виборі потрібного методу та образу дій в залежності від наявних у злочинця навичок та звичок.

На думку Н. П. Яблокова, обстановка багато в чому визначає і коректує спосіб вчинення злочину [13, 70].

Таким чином, обстановка злочину виступає детермінуючою ознакою способу злочину незалежно від наявності чи відсутності умислу в особи, яка здійснювала злочин.

Немало важливим є той факт, що спосіб злочину теж впливає на обстановку злочину. Вплив способу злочину на обстановку злочину здійснюється на всіх її стадіях. Так, на стадії підготовки суб'єкт злочину прогнозує обстановку та за активної позиції змінює її складові. Такий же вплив на обстановку виявляється безпосередньо в момент вчинення злочину у випадку незбігу прогнозованої та фактичної обстановки. Для можливості реалізації злочинного задуму злочинець змінює обстановку злочину та створює такі умови, завдяки яким він буде спроможний вчинити дії для успішної реалізації задуму. При відсутності заздалегідь продуманого плану злочинець в момент вчинення злочину може вчиняти вплив на обстановку злочину з ціллю поліпшення зовнішніх умов для ефективного застосування імпульсивно обраних їм методів та способів вчинення злочину.

Обстановка злочину лишає в собі сліди обраного злочинцем способу злочину. При дослідженні змін, що містить в собі обстановка злочину після вчинення злочину, можна з імовірною точністю встановити спосіб, яким був вчинений злочин.

Для можливості приховування злочину особа найчастіше створює так звані «штучні» умови для ефективного реалізації задуманого. В результаті здійснення суб'єктом злочину комплексу дій для приховування злочину в обстановці злочину відображаються основні властивості ознак вибраного їм способу злочину. З інформації, отриманої з слідів, які особа лишила на місці події в ході здійснення дій з приховування злочину, стає можливим визначити спосіб їх вчинення, дії злочинця, вчинені з цією ціллю, розпізнати спосіб приховування [14, 22].

Таким чином, можна говорити про те, що дослідження змін обстановки злочину після вчинення злочинного задуму дає змогу визначити спосіб злочину, який використовувався злочинцем.

Однак слід відмітити, що спосіб вчинення злочину може вказувати на обстановку злочину, в якій вчинялось діяння, а також проходив процес його приховування.

Таким чином, визначення залежності між двома структурними елементами криміналістичної характеристики, такими як спосіб злочину і обстановка злочину, надасть змогу при наявності одного з вищезазваних елементів з імовірною точністю встановити другий структурний елемент характеристики.

Література

1. Криминалистика. Кн. 1. Тактика и техника расследования преступлений. — М., 1935.
2. Белкин Р. С. Собирање, исследование и оценка доказательств / Р. С. Белкин. — М. : Наука, 1966.
3. Васильев А. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. П. Васильев, Н. П. Яблоков. — М., 1984.
4. Турчин Д. А. Научно-практические основы криминалистического учения о следах / Д. А. Турчин. — Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1996.
5. Куликов В. И. Обстановка совершения хищения государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования // Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества : сб. науч. тр. — Свердловск, 1986.
6. Селиванов П. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Социалистическая законность. — 1977. — № 2.
7. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. — Томск, 1985.
8. Ермолович В. Ф. Способы и механизм преступления / В. Ф. Ермолович ; под ред. И. И. Басецкого. — Минск, 2000.
9. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. — 3-е изд., доп. — М. : ЮПИТИ-ДАПА, Закон и право, 2001.
10. Чулахов В. Учет навыков и привычек человека при планировании следственных версий // Законность / Ген. прокуратура Российской Федерации. — 2003. — № 12.
11. Черпак П. П. Деякі ознаки особи злочинця, які впливають на обрання способу приховування злочину / П. П. Черпак, Ю. В. Зеленько // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2008.
12. Даньшин М. В. Класифікація способів приховання злочинів в криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. В. Даньшин. — Х., 2000.
13. Криминалистика : учебник / отв. ред. П. П. Яблоков — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2007.
14. Малышкин П. В. Способ сокрытия преступления и его место в структуре способа совершения преступления // Следователь. — 2009. — № 1.

Анотація

Дянту В. А. Співвідношення обстановки злочину і способу злочину. Стаття.

У статті розглянуті актуальні питання співвідношення таких структурних елементів криміналістичної характеристики, як спосіб злочину і обстановка злочину. Надана стисла характеристика поняття обстановки злочину і способу злочину.

Ключові слова: обстановка злочину, криміналістична характеристика злочину, спосіб злочину.

Аннотация

Дянту В. А. Соотношение обстановки преступления и способа преступления. — Статья.

В статье рассмотрены актуальные вопросы соотношения таких структурных элементов криминалистической характеристики, как способ преступления и обстановка преступления. Дана краткая характеристика понятиям обстановки преступления и способа преступления.

Ключевые слова: обстановка преступления, криминалистическая характеристика преступления, способ преступления.

Summary

Dyntu V. A. Relation of crime situation and crime method. — Article.

In given article the actual issues of correspondence of such structural elements as crime situation and crime method are considered. Also the brief characteristic of crime situation and crime method is provided.

Keywords: crime situation, criminalistic characteristic of crime, crime method.